

Savaşların Etkisi Bağlamında Çanakkale Savaşları Yıllarında Hadis Çalışmaları -*Sırât-ı Mustakîm* Ve *Sebilürreşâd* Dergileri Özelinde-

Mirza TOKPINAR*

Hadith Studies during the Con-
text of the Canakkale War Influ-
ence -Special Case of *Sırât-i Mus-
takim* and *Sebilurreshâd* Journals-

Abstract: The Victory that won during the Canakkale Wars has a significant place in history. Ottoman society lost too many precious values in order to win this victory. Hadith studies were interrupted during the war years, and since many Hadith experts were lost at war, successful recovery of Hadith studies took long time after the war. This work is about articles related to Hadith and Sunnah which published in *Sırât-ı Mustakim* and *Sebilürreşad* journals before, during and after the Canakkale War. The objective of this article is to determine the effect of these wars on the publication of Hadith studies and its sociological ramifications.

Citation: Tokpınar, Mirza, “Savaşların Etkisi Bağlamında Çanakkale Savaşları Yıllarında Hadis Çalışmaları Sırât-ı Mustakim Ve Sebilürreşad Dergileri Özelinde” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, (HTD), X/2, 2012, pp. 83-101.

Keywords: Canakkale Wars, Hadith, Sırât-i Mustakim, Sebilurresad.

Giriş

Türkiye’de son yıllarda hadis çalışmaları üzerine istatistiksel tespite yönelik araştırmalar Yavuz Ünal ile başlamıştır.¹ Yavuz Ünal yayımladığı bu çalışmasının 1920-1997 dönemini içine aldığını belirtir.² O, kitabında, belirlenen yıllar arasında hadis üzerine yapılan çalışmaları tespit edip istatistiksel yorum ve değerlendirmelerde bulunur.³ Bu önemli çalışmanın öncesinde hadisle ilgili özellikle Çanakkale savaşları dönemini kapsayan bir araştırma bulunmamaktadır.

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, tokpınar@hotmail.com

¹ Daha önce genel bir bibliyografya hazırlanmışsa da hadise özel değildir. Bk. Öztürk, Osman, - Topaloğlu, Bekir, *Cumhuriyet Devrinde Yayınlanan İslâmî Eserler Bibliyografyası (1923-1973)*, Ankara, 1975.

² Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları (1920-1997)*, Samsun, 1997. Yazar bu çalışmayı 1997’den sonra da sürdürmüştür.

³ Ünal, *a.g.e.*, s. 249-255.

Biz çalışmamızda Çanakkale savaşlarının cereyan ettiği 1915-1918 yıllarını kapsayan ve *Sırat-ı Mustakim*⁴ ve *Sebilürreşad* dergilerine özel, hadise dair yazılar üzerinde bir araştırma yapacak ve önemli tespitlerle birlikte bazı değerlendirmelerde bulunacağız.

Savaşlar, nasıl her toplumun ömründe gerileme-gelişme, değişme, yenilenme ve ilerleme bakımından önemli etkiler yapıyor ve etkileri çeşitli görünümlemlerle toplumsal hayata yansiyorsa, aynı şekilde bilimsel çalışmaları da etkilemekte ve kaçınılmaz olarak bunun da birtakım toplumsal yansımaları olmaktadır. Bu araştırmanın amacı, bir tarihçi veya sosyolog gözüyle Çanakkale savaşlarını araştırmak değil, söz konusu savaş yıllarında hadis araştırmalarını incelemek, bu arada savaşların hadis araştırmalarına etkilerini tespit edip bunun toplumsal yansımalarına değinmektir. Aynı zamanda Çanakkale savaşları sonrası Türk toplumunda yaşanan etkilere, istatikselsel olarak hadis çalışmaları görünümüyle bakmak ve Çanakkale savaşlarından sonra toplumda görülen eğitim, bilgi ve araştırma eksikliğinin nedenlerinden birini hadis çalışmaları özelinde irdelemektir. Söz konusu dönemde eğitilmiş ve bilgili insanların toplumdan çekilmesi neticesinde, toplumsal kültür sürekliliğinin kesintiye uğraması sonucu din bilimlerinde araştırmaların yeterince yapılamaması sebebiyle İslami ilimlere ait kaynaklarımızı yaklaşık elli yıl boyunca nasıl kullanacağımızı dahi unutmuş olmamız gibi çok önemli etkisine tarihî bir gerçek olarak dikkat çekmektir. Böylece akademik ve toplumsal araştırmalara bu yönde ışık tutmaktır.⁵

Savaşlar ve Akademik Çalışmalar

Savaşlar, ister kazanılsın isterse kaybedilsin toplumların tarihî hafızalarında, kazanılan zaferler ve ulaşılan hedefler olarak yaşadığı kadar, yok olan canlar, umutlar, kaybedilen imkânlar olarak da çeşitli görünümlemlerle varlığını sürdürmektedir. Toplumlar varlıklarını devam ettirmek, kendilerine özgü kültür ve yaşayışlarını, sosyal ve manevî değerlerini yetiştirmekte olan nesillere aktarmak, böylece ortak toplumsal bilinç oluşturmak için, kazandıkları zaferleri ve elde ettikleri başarıları, savaşta kaybettiklerine oranla daha çok konuşmakta ve haklı olarak bayraklaştırmaktadırlar. Tarihi zaferlerle dolu bir millet olarak Türk toplumunun bu yönde davranması da en doğal hakkıdır. Ancak gerek askerî zaferler gerekse önemli medeniyetler kurma başarısı bakımından insan-

⁴ Geniş bilgi için bk. Mertoglu, M. Suat, *Sırat-ı Müstakim*, Klasik Yay., İstanbul, 2009.

⁵ Bu gerçeğin tanığı olan çok sayıda akademisyen vardır. Rahmetli Prof. Dr. Ali Yardım hocamızın “sizler şanslısınız, akademik araştırma için kullanmamız gereken kitapları öğrenirken biz, Amerika’yı yeniden keşfettik. Asistanlığımız döneminde kütüphanelere girer, rastgele herhangi bir kitabı çekip alır sonra o kitabın ne olduğunu, niçin kullanılabileceğini, nasıl değerlendirileceğini inceleye inceleye öğrenirdik” sözleri hâlâ hafızalarımızdadır.

lık tarihinde önemli izler bırakan her savaşın tarihi, Tevfik Fikret'in "zafer biraz da hasar ister" mısraında işaret ettiği gibi yalnızca kazandırdıklarıyla değil, gerçekçi bir yaklaşımla kaybettirdiklerinin de araştırılmasıyla daha iyi anlaşılabilir. Çanakkale'de önemli zaferlere karşın, yıllar süren savaşlardan sonra toplumumuzda görülen geriye gidişi ve çöküntüyü Yakup Kadri (1889-1974), *Yaban* romanında edebî bir üslupla resmetmekte ve aydınının ilgisizliğinden, kendini beğenmişliğinden yakınırken, maruz kalınan toplumsal hasarın da bir bakıma tarihî belgesini ortaya koymaktadır.⁶ Bu nedenle savaşları araştırırken, tarafların askerî varlıkları ve savaş sonrası askerî kayıplarıyla ilgilenildiği kadar, savaşların toplumsal sonuçlarına da eğilmeli; medeniyetlerin yok oluşlarına veya doğuşlarına ve başka bazı önemli değişikliklerde savaşların etkilerine dair vurgular daha derin, daha özel çalışmalarla incelenmelidir. İnsanlık tarihinde önemli yeri olan önemli savaşlar ve neden oldukları değişimler her ne kadar araştırmalarda söz konusu edilmişse de pek çok savaşın bu bakımdan ihmal edildiği de bir gerçektir.

Çanakkale savaşlarının etkileri üzerine bir değerlendirme Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı tarafından şöyle açıklanmıştır:

Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde toplam 221.000 insan zayıtı veren Türk milleti, bu arada binlerce okumuş ve aydınını da kaybetmişti. Kesin olmayan tahminî rakamlara göre, 100.000'den fazla öğretmen, mülkiyeli, tıbbiyeli ve Türk Ocaklarında yetişmiş okur-yazar yitirildiği sanılmaktadır. Böylece o günün koşullarında **ülkenin beyin takımını oluşturan** küçümsenmeyecek bir sayıya ulaşan bu kayıpların olumsuz etkileri, savaş sırasında olduğu kadar, bu savaşı izleyen Türk İstiklal Savaşı'nda da fazlasıyla hissedilmiştir.⁷

Çanakkale savaşlarında tarihî bir gerçek olarak bir darülfünün kaybetmiş olmamız, yitirilen insanların acısının dile getirilmesinin ötesinde, birtakım başka sonuçlarının görülmesine yardımcı olmalıdır. Malazgirt Savaşı'nın, Anadolu'nun Türklerin vatanı haline gelmesinde önemine nasıl dikkat çekilmekte ise, Çanakkale savaşlarının da zaferler ve askerî kayıpların dışında, çok konuşulan dünya siyasetini etkilediği gibi birtakım başka sonuçları mutlaka vardır. Bu nedenle savaşları yaşayan toplumların, savaşlardan sonra başlarına gelenlerin, başka bir deyişle, bilinçli veya bilinçsiz yaşadıkları problemlerin nedenlerini araştırırken, savaşların rolünü ve etkilerini de araştırmaları, yaşanan toplumsal değişim ve başarıların kaynaklarını bilmeleri açısından önemli olduğu kadar, içine düştükleri problemlerden kurtulmak amacıyla çözüm üretebilmeleri ve bu çözümlerde isabet etmeleri için de gereklidir. Malazgirt zafere'nin ne gibi sonuçları olduğu konusunda, hem siyasi tarih hem de uygarlık tarihi açısından önemli tespitler yapılmıştır. Özellikle Haçlı Seferleri'nin sonuçları konusunda tarihçilerimiz çok çalışmış, özel kitaplar bile yazmışlardır.

⁶ Bk. Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yaban*, İstanbul, 1996.

⁷ Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı*, I. Kitap, İstanbul, 1981, s. 289.

Ancak Çanakkale savaşlarının sonuçları hakkında siyasi etkileri dışında aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir.

Esasen yalnızca Çanakkale savaşları değil, bu milletin Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşadığı Balkanlar, Kafkaslar, Kuzey Afrika ve Yemen'e kadar uzanan ve sonraki yıllarda iç Anadolu'ya varacak kadar bütün cepheleri saran bir savaşlar dönemi sonrasında sosyal veya fen bilimlerinde gerektiği gibi çalışmak ve ilerlemek elbette hiçbir toplum için kolay değildir. Özellikle söz konusu dönemde, Müslümanların temel kaynaklarından bazı kitapların modern matbaalarda önce müsteşrikler tarafından ilk neşirlerinin yapılması da bu dönemde, İslâm toplumlarının can derdinde olmalarından, yeni devlet kurablenlerin ise siyasi çalkantılarla istikrar için mücadele vermeleri sebebiyle gerekli çalışmaları yapamadıklarından kaynaklandığını bilmek ve onun için bir aşâğılık duygusuna kapılmanın yersiz olduğunu görmek gerekir.

Çanakkale savaşları gibi dünya toplumlarının hafızasında hâlâ önemli bir yeri olan olayın, Türk toplumunun yenileşmesini, pek çok kurum hakkında yeniden düşünmesini,⁸ yeni düşüncelerle yeni bir Türk devletinin doğmasını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması gibi önemli bir başarı yolunda ilerlemeyi tetiklemesini ve başka pek çok konuda önemli başarıların önemli nedenlerinden birisi olmasını açıklamak ve buna dikkat çekmek önemlidir. Ancak yenilenme, değişim ve bunlar kadar, söz konusu savaşlarda kaybedilen eğitilmiş ve bilgi seviyeleri topluma göre üstün insanlardan, ileride devletin önemli mevkilerinde yönetici olacak veya toplumsal statüleri sebebiyle yönlendiren konumunda bulunabilecek pek çok kişinin kaybedilmesinin, bugün yaşadığımız önemli toplumsal problemlerin doğmasına veya mevcut problemlerin çözülememesine; belki de en önemlisi, pek çok alanda gerilemeye yahut ilerlemenin yavaşlamasına neden olduğuna dikkat edilmeli, konu bir de bu açıdan araştırılmalı ve değerlendirilmelidir.

Bugün bilim alanında yaşanan geri kalmışlıkla ilgili problemleri de bu kayıplardan ayrı düşünmek mümkün değildir. Aslında her disiplinle ilgili olarak yaşanan problemlere, yeterince gelişememe ya da gelişmeyi geciktirme veya duraklamaya neden olma vb. açılardan, Çanakkale savaşlarının etkisini incelemeye ihtiyaç vardır. Aynı ihtiyaç, bu araştırmanın ilerleyen satırlarından da anlaşılacağı gibi din bilgisi ve dini araştırmalar açısından daha açık görülmektedir. Çünkü özellikle son yıllarda Türk medyasının gelişmesiyle, din bilgisi ve din anlayışı ile ilgili bilinmeyen, belki de farkına varılmayan pek çok problem gündeme gelme imkânı buldu. Gündeme gelen her konu da neredeyse toplumun bütün kesimlerinin ilgisini çekti; daha önemlisi ise izlenen televizyon programlardan sonra seyircinin, din anlayışı ve İslâmî kavramlarla

⁸ Osmanlı Devleti'nin son yıllarında aydınların, devlet kurumları hakkında düşündükleri, önemli tartışmalar yaptıkları malumdur. Dolayısıyla kurumlar hakkında düşünme konusunun Çanakkale savaşlarının öncesi de vardır.

ilgili bilgisizliği nedeniyle zihni karıştı. Tartışılan dinî konuların politika ile ilgili olanlarının toplumsal bölünmelere ve karşı duruşlara neden olması ise din bilimlari uzmanlarının üzerinde daha çok durması gereken konuları oluşturdu.

Çanakkale savaşları ve ondan önce ve sonra girilen savaşlar nedeniyle araştırma yapabilecek bilgi ve donanımına sahip insanların toplumdan çekilmesi veya yetiştirilememesi ya da bu ortamın oluşturulamamasının, Türk toplumunun yaklaşık yarım asır duraklamasına veya gelişememesine ve son zamanlarda yaşadığımız dinî konularla ilgili kargaşa ve toplumsal çalkantılara neden olması, toplumsal sürekliliğin gerçekleştirilememesi açısından büyük bir olaydır. Bu gerçekten hareketle Çanakkale savaşları esnasında hadis çalışmaları üzerine bir araştırma yapmanın gerektiği açıktır.⁹ Hadisle ilgili çalışmalar Çanakkale savaşlarından önce nasıldı, savaşlar esnasında nasıldı, savaşlardan sonra nasıl bir seyir izledi görmek istedik. Bu hususları araştırmanın ve elde edilecek sonuçların yaşanılan, gerek akademik gerekse toplumsal bazı önemli olumsuzlukları açıklamaya katkısı olacaktır.

Yaşanan savaşların, kültürel boyutuyla da ele alınması ve özellikle içinde bulunduğumuz son yüzyılda gördüğümüz yeni gelişen toplumsal eğilimlerden ve dinsel algılamalardan kaynaklanan kargaşalarda Çanakkale savaşlarının rolünün tespiti, din kaynaklı pek çok problemin doğru teşhis edilmesini sağlayacak ve çözüm önerilerinin de işe yarar hâle gelmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca toplumumuzu derinden etkileyen bu savaşların bilime etkilerini bilmek, her branştan bilimsel çalışmaların gösterdikleri başarı veya başarısızlıkların nedenlerinin doğru anlaşılmasını, başarılabilen veya başarılabilen çalışmaların nedenlerinden birinin belki de en önemlisinin görülmesini, dolayısıyla her bilim insanı tarafından kendi branşının tarihî seyrinin daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Belki daha da önemlisi, konuyu bu açıdan araştırmak, hadis alanıyla ilgili araştırmalarımızda yaşadığımız problemlerin çözümünde bize bir ışık, bir yol gösterici olacak, bu da istenilen toplumsal başarıya kavuşma arzusunun gerçekleşmesine yardım edecektir. Söz konusu savaşların Türk toplumuna kaybettirdiklerinden hareketle şu tespiti yapmak yanlış olmasa gerektir: Türkiye'nin, dinî araştırmalarda son yıllarda yakaladığı araştırma çokluğu ve kalitesinin tarihi elli yıl daha önce olsaydı, herhalde bugün çok konuda ortak anlayış ve algılar kazanılır ve toplumsal zihniyet farklılıkları da bugünkü kadar karmaşık ve derin olmazdı.

İslâmî Bilgi İçin Kaynaklardan Yararlanmada Uzman Olma Zarureti

İslâm'ın temel bilgi kaynaklarından birincisi Kur'ân, ikincisi de Hz. Peygamber'in hayatı boyunca esas aldığı ilkeler bütünü olan sünnettir. Geleneksel

⁹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi olmamız da bir bakıma bunu zorunlu kılmaktadır.

kaynaklarımızda bunlara “temel kaynaklar” anlamında *aslî deliller* denilmektedir. İslâm’ın anlaşılması ve pratiği hakkındaki her türlü bilgi bu kaynaklardan öğrenilir ve üretilir. Ayrıca İslâm Peygamberi’nin (s.a.v.) vefatından sonra bu iki kaynaktan hareketle önemli, bilgi üretme ilkeleri oluşturulmuş ve bunlara ait kullanılması gerekli pek çok kaynak kitap yazılmıştır.¹⁰ Söz konusu ilkeleri öğrenip kullanabilmek ve bu konu ile ilgili yazılmış yararlanılması zorunluluk derecesine varmış kitaplardan bilgi edinmek için de alan uzmanı olmak gerekmektedir. Özellikle İslâm’ın ilk üç asrında, kaynaklardan bilgi üretme ve üretilen bu bilginin dönem ve coğrafyaya göre “uygulanabilir biçimini belirleme çalışması”¹¹ çok yoğun bir şekilde yapılmış ve o sayede bugün binlerce kitaptan oluşan “İslâmî ilimler literatürü” oluşmuştur. Ancak bu literatür günümüz modern yazım metotlarıyla yazılarak oluşturulmadığından ve gelişmiş bir şekilde “içindekiler” yahut sonuna konulmuş “indeks” bulunmadığından bunları kullanmak için işin ehli olmak da alanın bilinmeyen bir başka yönüdür. Ayrıca bu kaynaklardan yararlanmak için yalnızca dil bilmenin dahi yetmeyeceği de uzmanların malumudur.

Bu bakımdan, İslâm’ın söz konusu kaynaklardan öğrenilip anlaşılabilmesi için, akademik yaklaşımla genelde yüksek din tahsiline ve araştırmalarına, özel olarak da hadis-sünnet araştırmalarına ihtiyaç vardır ve bu, yalnızca uzmanlar eliyle gerçekleştirilebilir. Bu araştırmaların akademik seviyede, temel ilkelere uygun ve her alanın ihtiyaç duyduğu şartlarda gerçekleştirilmesinin gerektiği de bir başka gerçektir. Çanakkale savaşlarının yaşandığı dönem, bilimsel çalışmaların yapılmasını olumsuz yönde etkileyen, daha önce yapılanların sürdürülmesine de fırsat vermeyen bir dönem olarak yaşanırken, ne kadar olduğu bilinmemekle beraber din adamlarının savaşlarda kaybedilmesi ve yenilerinin yeterince yetiştirilememesi sözünü ettiğimiz kaynakları kullanabilecek insanların bulunamaması anlamına gelmektedir. Elbette bu durumun, toplumuza önemli yansımaları olacağını, halkın din bilgisinde ileri derecede eksikliğe ve toplumsal ortak kültürde farklı eğilimlere, bu arada derin ayrışmaların başlamasına yol açacağını söylemek yanlış olmaz. Nitekim son yıllarda bu türden yaklaşım ve davranışlar çok görülmekte ve toplumsal kargaşa ve karşılaşmalara neden olmaktadır.

Çanakkale Savaşlarından Önce İslâmî Konularda Çalışmalar

Çanakkale savaşlarından önce İslâmî araştırmaların ve tartışmaların yayınlandığı en önemli yayın organı haftalık *Sırat-ı Mustakim* mecmuasıdır. 1908’de yayın hayatına başlayan *Sırat-ı Mustakim*, 1912’den sonra *Sebilürreşad* adıyla

¹⁰ Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, Çev. Abdulkadir Şener, Ankara, 1986, s. 79-300; Zeydân, Abdulkерim, *el-Veciz fi Usûli’l-Fıkh*, Ammân, 1990, s. 169-271.

¹¹ Uygulanabilir /amele sâlih ve ma’ûlun bih olma.

çıkmaya başlamıştır.¹² Dinî araştırmalar konusunda o dönemde yeni araştırmaların yayınlandığı, bilgi birikiminin aktarılmasının ötesinde, yeni görüşlerin ortaya atılıp tartışıldığı ve dinle ilgili bilimsel çalışmaların yayınlandığı önemli iki yayın organı olan bu dergiler çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır. Bir araştırmaya göre bu dönemde yapılan din eğitimi, söz konusu alanda araştırmacı yetiştirebilecek nitelik ve kapasiteye sahip değildir ve birtakım ıslahat girişimleri olmuşsa da gerekli başarıyı sağlayamamıştır.¹³ Ancak biz yüksek seviyede dinî araştırmaları değil, yazılan makale ve çalışılan araştırmaları inceleyerek, çalışmamızın baş kısmında sözünü ettiğimiz resmi göstermenin mümkün olduğunu düşünüyoruz.

Bu başlık altında öncelikle, Çanakkale savaşlarından önce tartışılan dinî konulara bakmak istiyoruz. Genel konular olarak ele aldığımız başlıkların tamamını değil bir kısmını sıralayacağız. Bu başlıklarla o dönemde tartışılmış ve bugün de tartışılan, özellikle günümüzde toplumumuzda birtakım kamplara bölünme etkisi gösteren konulara dikkat çekeceğiz. Böylece Çanakkale savaşlarının, geçmişte ele alınan bu konuların yeterince tartışılıp çözüme kavuşturulmasına imkân vermediği veya bunları geciktirdiği için hâlâ günümüzde tartışıldığını dikkate sunacağız. Amacımız öncelikle konu başlıkları hakkında bir fikir edinilmesini sağlamaktır.

Din Hakkında Genel Konuları Ele Alan Yazılar

Burada dinin tanımı, anlamı, değeri, birey ve toplum hayatındaki yeri hakkında yazılar bulunmaktadır:

Sırat-ı Müstakim'de bu konularda yayınlanan yazıların birkaçı şöyledir:
“*Din Nedir?*” 1324/1908. 23: 361-363;

¹² Ceyhan, Abdullah, Sırat-ı Mustakîm ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. VIII. Araştırmamıza konu olan dönemde yayınlanan gazetelerin önemli bir kısmı şunlardır: Ahenk, Anadolu, el-Alemü'l-İslâm, Karagöz, Sabah, Takvim-i Vakayi, Tanin, Tercüman- ı Hakikat, Tevhid-i Efkar Haftada iki defa: Albayrak, Beyanü'l-Hak Haftalık: Afiyet, Bolu, Dicle, Donanma Emirnamesi, Ferda, Hande, İktisat Mecmuası, Kastamonu, Köroğlu, Molla Nasrettin, Servet-i Fünun, Yeni Mecmua Fevkalade Nüshası On Beş Günlük: Ceride-i Askeriye, Ceride-i Bahriye, Felahat, İctihat, Jandarma Evamir Mecmuası, el-Mirsad, Müdafaa-i Milliye, Ordu Emirnamesi, Polis Mecmuası, Sebilürreşad, Sanayi, Talebe Defteri, Terbiye Aylık: Adalet Dergisi, Askeri Sıhhiye Dergisi, Ceride-i Sofiye, Donanma, İslam Mecmuası, Harp Mecmuası, Hukuk Mecmuası, İhsaiyat-ı Maliye Mecmuası, Mecmua-i Mukarrerat-ı Temyiziyye, Posta ve Telgraf Mecmuası, Sıhhiye Mecmuası, Tedrisat Mecmuası, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Türk Yurdu, Bk. Esenkaya, Ahmet, “Çanakkale Savaşı Sürecinde Türk Basını,” Çanakkale, 2010. Panelde sunulan tebliğden.

¹³ Atay, Hüseyin, Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi, Dergâh Yay., İstanbul, 1983, s. 60-72, 133-154, 174-213.

- “*Hikmet-i Edyân*” 1324/1908. 2: 17-18;
“*Fikr-i Dini*” 1324/1908. 16: 247-248;
“*Hikmet-i İslâm*” 1324/1908. 18: 279-281;
“*Din ve İlim*” 1324/1908. 20: 313-315;
“*Ahkâm-ı İslâmiye ve İctihad*” 1324/1908. 28: 17-18;
“*Din-i İslâm ve Ulûm ve Funûn*” 1325/1909. 74: 352;
“*Efâl-i İrâdiye*” 1325/1909. 12: 251-252;
“*Dinin Fevâid-i Medeniyesi*” 1326/1910. 126: 366;
“*İctihada Dair*” 1325/1909. 57: 72-75; 58: 87-89;
“*Bâb-ı İctihad Mesdud mudur?*” 1325/1909. 2: 65-66;
“*Bâb-ı İctihad Daima Kuşâde Bulunmaktadır*” 1325/1909. 34: 115-117;
“*Müctehidler Yetiştirelim*” 1325/1909. 75. 364-366;
“*İslâm’da Fen ve Felsefe*” 1327/1911. 145: 229-233 (Yirmi beş sayı yayınlanmış, sonra Sebilürreşad’da devam etmiştir);
“*Din Elden Gidiyor Yaygarasıyla Halkı İğfale Çalışanları Tenkit ile İlgili Bir Açıklama*” 1325/1909. 6: 144;

Sebilürreşad’da bu konularda yayınlanan yazıların bir kısmı da şunlardır:

- “*Kılıç Dini*” 1328/1912. 189: 120-121 (Abdullah Guvilyem’den çeviri olan bu yazı yirmi sayı devam etmiştir);
“*Müslümanlık İlmi ve Fenni Bir Dindir*” 1328/1912. 207: 483-486;
“*Din Nedir?*” 1334/1918. 383: 339-342;
“*Dinin Şekl-i Aslisine İrcâ-i Lüzum*” 1329/1913. 278: 273-275;
“*Din-i Tabii, Din-i Umumi*” 1334/1918. 377: 239-242;
“*Din-i Tabii, Din-i Umumi*” 1334/1918. 378: 257-260;

Din Algısı ile İlgili Yazılar

Burada dinî emirler ve dinî buyruklardan herhangi bir konuyu ele alıp inceleyen ve tartışan yazılar bulunmaktadır.

Sırat-ı Mustakîm’de bu konularda çıkan yazılardan bazıları şunlardır:

- “*İsbât-ı Vâcib*” 1324/1908. 19: 293-294;
“*Felsefe-i Hayatiye Yahud İsbât-ı Vâcib: Zevî’l-Hayatın Tekâmül ve Tenâsülü*” 1325/1909. 60: 123-125; 61: 138-139;
“*Adalet*” 1324/1908. 13: 197-198;
“*Eski ve Yeni Ahlâk Kitaplarımız*” 1325/1909. 11: 201-203;
“*Âlem-i İslâm’da Sa’y u Amel Yahud Teşebbüs-i Şahsî*” 1327/1911. 6:287-288;

“Bekây-ı Ruh” 1327/1911. 9: 42-43;

“Cinsiyet ve Diyanet-i İslâmiye” 1325/1909. 9: 1921;

“Din-i Mübîn ve Ordu” 1325/1909 54: 24-25;

“Vahdet-i Vücut” 1327/1911. 180: 372-374; 181: 387-389;

“Mormonluk Nedir?” 1326/1910. 136: 88-89;

“Neden Muallime Yetiştiremiyoruz?” 1327/1911. 8: 390-391;

“Panislamizm” 1327/1911. 173: 272-273;

“Resm-i Mushaf” 1325/1909. 8: 412-414;

“Taassub” 1325/1909. 55: 33-37;

“Ta’dil-i Hurûf ve Ta’im-i Maarif Hakkındaki İctima” 1327/1911. 181: 402;

“Bizde Din ve Devlet” 1334/1918. 380: 293-295;

“Demokrasi ve Din” 1334/1918. 378: 261-263;

“Din, Devlet Yahut Hilafet ve Saltanat” 1332/1916. 359: 177-179;

“Din ve Devletin Tefriki” 1334/1918. 380: 295-296;

“Din ile Siyaset Yekdiğerinden Ayrılmalı mıdır?” 1330/1914. 466: 45-46;

“Kanun-ı Esasî’nin Şeriata Muğayereti” 1334/1918. 377: 251-252;

“Din, Devlet Yahut Hilafet ve Saltanat” 1331/1915. 350: 93;

“Din, Devlet Yahut Hilafet ve Saltanat” 1331/1915. 351: 99;

Bunlardan başka Ateizm, sosyalizm, eğitim; İslâm ve diğer dinler, hutbele-
rin nasıl olması gerektiği, kadın hakları, kadın-erkek eşitliği, kadının sosyal
durumu, dönemin önemli eğitim kurumlarından mektepler ve müfredatları,
İslâm ve medeniyet, Kur’ân’dan bazı âyet ve sûrelerin tefsiri konularında
önemli yazılar çıkmıştır.¹⁴

Bu konularda **Sebilürreşad**’da çıkan yazılardan seçtiğimiz örnekler şunlar-
dır:

“Ümmet-i İslâmiye nasıl Salah Bulabilir?” 1330/1914. 297: 202-203;

“Vâizler Meselesi” 1329/1913. 256: 352-354;

“İslâm’da Fen ve Felsefe” 1328/1912. 184: 18-19 (Sırat-ı Mustakim’den sonra
bu dergide de 242. sayıya kadar yayınlanmıştır.);

“İslah-ı Huruf Cemiyeti Tetkik Encümeninin İlk İctimai” 1328/1912. 188:
113-114;

“Feministlerin Nazargâh-ı İnsafına” 1328/1912. 199: 316-318;

“Feminizm Meselesi, Bizde Nisâiyyûn Nasıl Türedi?” 1328/1912. 195: 235-

¹⁴ Bk. Ceyhan, Abdullah, *Sırat-ı Mustakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*.

236 (Dört sayı yayınlanmıştır);

“İslah-ı Huruf Her Şeyden Mühim ve Akdem” 1329/1913. 274: 224;

“İslah-ı Huruf meselesi” 1329/1913. 250: 262-263;

“Sarik Meselesi” 1329/1913. 273: 201-202;

“Câmilerde Bidatlerin Kaldırılması” 1331/1915. 294: 48;

“Savm ve Fıtırda Telefon ve Telgrafla Amel” 1330/1914. 295: 154-155;

“Diş Fırçaları Neden İmal Olunuyor?” 1330/1914. 324: 93;

“Efâlin Hüsni ve Kubhu” (Kötülük Problemi) 1335/1919. 408-409:¹⁵ 162-164;

“Bir Hristiyan Devleti Halife-i İslâm ile Nasıl İttifak Edebilirmiş?” 1330/1914. 466: 45-46;

“Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiye” 1328/1912. 231: 400-401 (Üç sayı devam etmiştir);

“Bizde Din ve Devlet” 1334/1918. 380: 293-295;

“Taharri-i Hakikat Düşmanlarına” (Felsefe) 1334/1918. 362: 222-224;

“Taklidçilik Milletlerin Bais-i Helak ve İzmihlalidir” 1335/1919. 410-411: 188-191;

“İctihad ve Taklid” 1329/1913. 238: 66-68 (Dört sayı yayınlanmıştır);

“Filistin’de Yahudiler” 1334/1918. 374: 195-196;

“Filistin Muzafferiyeti ve İngilizlerin Taassub-u Diniyesi” 1334/1918. 376: 232;

“Hristiyanlık Filistinde Bir Yahudi Hükümetinin Teşekkülüne Müsait midir?” 1335/1919. 400-401: 103-105;

“Müslümanlar Meskenette Ermeniler Faaliyette” 1329/1913. 281: 332-334;

“Kadın Hakkı” Abdülaziz Çavuş, 1339/1923. 540-541: 156-157;

“Kadının Hukuku ve Vezâifine Dair” Musa Carullah, 1340/1924. 594: 339-340;

“Tesettür Mesele-i Mühimmesi Hakkında” 1331/1915. 346: 64;

“Tesettür İşine Zabıta Karışması mı?” 1335/1919. 391: 13-14;

“Yine Tesettür Meselesi. Ahmed Cevdet Beyefendiye” 1335/1919. 393: 37-39;

“Zebh-i Kurban Hakkında” 1328/1912. 219: 211-212;

“Zekatınızı Asker Ailelerine Veriniz” 1331/1915. 343: 36-37;

“Lâ Dînî mi, Dînî mi?” Sebilürreşad, 1339/1923, 576: 15;

“Laiklik, Lâ Dînîlik” Sebilürreşad, 1340/1924. 640: 185-187;

¹⁵ Mecmua bir süre iki sayı birlikte çıkmıştır.

“Laiklik-Asrîlik” Hasan Hikmet, 1339/1923. 555-556: 72-74;

Bunlardan başka *Sebilürreşad Mecmuası*’nda açılan “*Tenkît ve Takrîz*” başlığı altında pek çok tartışmaya yer verilmiş ve dinle ilgili önemli konular tartışılmıştır.¹⁶ Eğitim konusu ile ilgili olarak da pek çok makale yayınlanmıştır.¹⁷

Günümüzde Tartışılan Konular

Çalışmamıza konu olan yayın organlarında tartışılan yukarıda zikredilen konulara baktığımızda, çoğunun bugün tartışılanlarla aynı olduğu görülmektedir. Bir kısmını sıralamak gerekirse: Bunlar, dinin tanımı, hikmeti, din düşüncesi, doğal-genel din, İslâm’ın hikmeti, din-bilim ilişkisi, din-medeniyet ilişkisi, İslâm’ın tarihî müdahalelerden arındırılması, ictihad, İslâm’da felsefe konularıdır. Diğerleri de: Allah’ın varlığı, adalet, ahlâk, Mormonluk, Panislamizm, taassup, ruhun ölümsüzlüğü, din-devlet ilişkisi, demokrasi, harflerin değiştirilmesi, din işleri ile devlet işlerinin ayrılması, din ile politikanın birbirinden ayrılması, din-halifelik-saltanat, kadının hakları ve görevleri, bayan öğretmen yetiştirme, vâizler problemi, sarık konusu, diş fırçasının neden imal edildiği, feminizm konuları, camilerden bidatlerin kaldırılması, dinî ibadet ve akitleri gerçekleştirilmede telefon kullanılmasının yeterli olup olamayacağı, dinde iyilik-kötülük problemi, ictihad-taklit, kurban, askere zekât verme, teşettür, kolluk kuvvetlerin teşettüre müdahalesi, laiklik-din ve çağdaşlık konularıdır.

Sebilürreşad’da, *Sırat-ı Müstakim*’e nazaran ahlâkî bozulma ve çözülmeye dair yazıların daha çok olması,¹⁸ toplumsal ahlâkın olumsuz yönde değişmesini göstermesi bakımından önemlidir. Toplumun eğitip yönetecek ve örnek kişilik ve model olarak toplumun ve yeni neslin önünde duracak olan insanların toplumdan çekildiği; ayrıca önemli maddî imkânsızlıklar, göçler ve başka nedenlerle ahlâkî açıdan da bir çöküntü yaşandığı görülmektedir. Dönemin polis kayıtlarından, savaşlardan önceki suç işleme yüzdesi ile savaşlardan sonraki suç işleme yüzdesi tarihçiler tarafından karşılaştırılabilir, daha doğrusu bu olayların tamamı kayıtlara geçmiş ise ve bir karşılaştırma imkânı bulunsa sanırsanız, hadis açısından tespit ettiğimiz durum, bir başka açıdan da yani ahlâkî çöküntü açısından da belirlenebilir.

Dinin tanımı gibi her zaman tartışılacak konuları hariç tutarak baktığımızda yaklaşık yüzyıl önce, bu yazıların konu başlıklarının bugün de tartışıldığı görülmesi ve bugün hâlâ bunları toplumsal bir çözüme kavuşturamamış olmamız şaşırtıcıdır. Tartışılan konularla ilgili durumu, Çanakkale savaşları nedeniyle toplumun okur-yazar kesiminden önemli bir kısmının bu savaş-

¹⁶ Ceyhan, *a.g.e.*, s. 327-328.

¹⁷ Ceyhan, *a.g.e.*, s. 329-330.

¹⁸ Ceyhan, *a.g.e.*, s. 210, 237-238.

larda şehit olmasına veya toplumu eğitime ve yönlendirme imkânının bulunmamasına bağlıyoruz. O dönemlerde yaşamış bir Darülfünun hocası olan Mehmet İZZET (1891-1930)'in de yayınladığı makalelerinde bugün hâlâ tartıştığımız, bilim-din ilişkisini, sosyal hayatta kadının konumunu, din anlayışı ve kurban konularını araştırıp tartışması benzer durumu yansıtmaktadır.¹⁹

Çanakkale Savaşlarından Önce Hadise Dair Yayınlanan Yazılar

Çanakkale savaşlarından önce hadis üzerine yapılan çalışmaları bütün yayın ve araştırmalar çerçevesinde ele almak gerekir. Ancak çalışmanın sınırlarını aşacağından biz konuyu bütün detaylarıyla araştırmayı değil, Çanakkale savaşları öncesi ve sonrasını karşılaştırarak, savaşlar süresinde ve savaşlardan sonra hadis çalışmalarındaki düşüş hakkında bir fikir vermeyi amaçlıyoruz. Bunun için dönemin en önemli bilimsel çalışmalarının yayınlandığı *Sırat-ı Mustakim ve Sebilürreşâd* mecmualarındaki yazılardan hareketle konuya bakacağız. Böylece hadis üzerine çalışmalar hakkında bir fikir edinmiş olacağız.

Sırat-ı Müstakim Mecmuasındaki Hadisle İlgili Yazılar

Sırat-ı Mustakim'de yayınlanan konu başlıklarından birisi, "*Hadis-i Şerif*"tir. Bu bakımdan çok sayıda hadisin ele alınması beklenirdi. Ancak durum öyle olmamış, az sayıda hadis inceleme konusu yapılmıştır. Bu yazılar şunlardır:

"*Bir Hadis-i Şerif*" 1325/1909. 35: 129-130;

"*et-Tecridu's-Sarih li Ahadisi'l-Câmiî's-Sahîh*" 1326/1910. 120: 258-260; (Vahyin başlangıcının nasıl olduğuna dair 1-3. hadisler. Bu yazı, dizi halinde yirmi üç sayı devam etmiştir);

"*el-Hikmetu Dâlle: Girit Münasebetiyle*" 1326/1910. 9: 33-34;

"*Utanmazsan Dilediğini Yap: -İzâ lem testehi fe'sna' mâ ş'te*" 1327/1911. 158: 26-31.

Bu arada özel olarak hadise tahsis edilmemiş ama içeriği bakımından hadis kullanılması veya ilgili hadislerin açıklanması gereken başlıklar bulunmaktadır. Bunlardan ikisi şöyledir:

"*Âlem-i İslâm'da Sa' y u Amel Yahud Teşebbüs-i Şahsi*" 1327/1911. 148: 287-288;

"*Garânik Hadisesi*" 1326/1910. 87: 154-155;

¹⁹ Bk. İzzet, Mehmet, *Makaleler*, Haz. Coşkun Değirmencioglu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989, s. 196-205, 361-366, 383-386, 392-395.

Sebilürreşad Mecmuasındaki Hadisle İlgili Yazılar

“Hadis-i Şerif : Vellezî Nefsî biyedihî lâ Tedhulüne'l-Cenne” 1328/1912. 205: 433-434;

“Hadis-i Şerif: Men Hamele aleyna's-Silâha feyleyse minnâ” 1328/1912. 206: 456-457;

“Hadis-i Şerif: Leyse minnâ men Deâ ilâ Asabiyyetin ve leyse minhâ” 1328/1912. 212. 63-65;

“Hadis-i Şerif: Lâ Temennev Likâe'l-Aduvv” 1328/1912. 214: 102-103;

“Hadis-i Şerif: Yûşeku en Yetebâa aleykumu'l-Umem” 1328/1912. 217: 163-165;

“Hadis-i Şerif: Selâsetun Yuhibbuhumu'llâhu Azze ve Celle” 1328/1912. 221: 231-232;

“Hadis-i Şerif: İzâ Kâlet Nezâru...” (manzum) 1328/1912. 234: 437-438;

“Hadis-i Şerif: el-Mu'minu li'l-Mu'mini ke'l-Bunyân” 1329/1913. 249: 237;

“Hadis-i Şerif: Men Esbaha lâ Yehtemmu bi'l-Muslimîn” (manzum) 1329/1913. 250: 253;

“Hadis-i Şerif: el-İslâmu Husnu'l-Hulk” (manzum) 1329/1913. 251: 269;

“Hadis-i Şerif: İnnallâhe Teâlâ Yueyyidu hâze'd-Din bi Racul Fâsık” 1329/1913. 282: 338;

“Hadis-i Şerif: Le Tetbeunne Sunene men Kablekum Şibran bi Şibrin” 1329/1913. 283: 354-356;

“Hadis-i Şerif: Lâ Tehâsedû...” 1330/1914. 294:133-134;

“Kadınların Okuyup-Yazması Meselesi: Lâ Teallemû'n-Nisâe Hattan, Hadisinin Râvisine Cevap” 1330/1914. 288: 31-32;

“Usûl-i Hadis: Her Müslümanın Sarık Sarması Vacip mi?” 1330/1914. 301: 262-263,

“Amel-i Ehl-i Medine ve Fetâvâ” 1330/1914. 294: 134-138.

“Hadis-i Şerif: Hadis Açıklaması” 1330/1914. 6: 261-262 (Aynı başlıkla bundan sonraki sayılarda yirmi altı yazı yayınlanmıştır);

“Hadis-i Şerif: Yuhibbu'llâhu'l-Âmile izâ Amile en Yuhsine” 1332/1916. 355: 130-131;

Bütün bu yazılar genel olarak Türkiye'nin 1990'lı yıllarda yakaladığı akademik seviyede değildir. Nitelik olarak ise bilinen konuların, bilmeyenlere aktarılması şeklinde gerçekleşmiş çalışmalardır. Ancak bunlardan yalnızca Garani meselesini örnek verecek olursak, Garani konusunda en yetkin makale-

nin 1981 yılında, yaklaşık (1326/1910-1981: 71) yetmiş bir yıl sonra İsmail Cerrahoğlu tarafından yazılması,²⁰ Garanik meselesinin, Salman Ruşdi tarafından yazılan *Şeytan Ayetleri* kitabıyla 1990'lı yıllarda, yaklaşık seksen yıl sonra Türkiye kamuoyunu tekrar önemli derecede işgal etmesi ve toplumun, konudan, bu kitap aracılığıyla haberdar olması neticesinde sanki ilk defa ortaya atılıyor-muş sanılması çok dikkat çekicidir. Yazıların az ve araştırma niteliğinde olmalarının en önemli sebebi, başka sebeplerle birlikte bu savaşlarda yitirilen bilgili, eğitilmiş ve uzman kişilerin, toplumdan çekilip gitmeleridir. Bu araştırmanın amacı da bunu tespit etmektir.

Çanakkale Savaşlarından Sonra Hadis Üzerine Çalışmalar

Bu başlık altında araştırmanın alanını yalnızca Sebilürreşad Mecmuası oluşturacaktır. Çünkü Sırat-ı Mustakim, 1912'den sonra yerini Sebilürreşad'a bırakmıştır.²¹

Sebilürreşad'da Yayınlanan Hadisle İlgili Yazılar

"*el-İmanu Bid'un ve Sittüne Şu'beten*" 1335/1919. 447: 51-53;

"*el-İmanu Bid'un ve Sittüne Şu'beten*" 1335/1919. 448: 66-67;

"*Hadis-i Şerif: Sıfâni min Ehli'n-Nâr*" 1335/1919. 446: 39-40;

"*Hadis-i Şerif: el-İmanu Bid'un...*" 1335/1919. 447: 51-53;

"*Hadis Tehlikesi*" 1340/1924. 606: 114-117;

"*Hayâ İmandan Bir Şubedir*" 1337/1921. 479: 106-107.

Ayrıca içeriğinde hadisten söz edilmesi gereken başka yazılar da bulunmaktadır. Ancak bunların sayısı önceki sayılara göre çok azdır. Örnek olarak şu dizi yazı anılabilir:

"*Garânik Meselesi Hakkında Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye Azasından Rasim Efendinin Hata-yı Azîmi*" 1336/1920 455: 151-154. Bu yazı, izleyen sayılardan 456, 457, 458, 462 ve 463'de devam etmiştir.

Görüldüğü gibi Çanakkale savaşlarından sonra özel olarak bir hadisi konu edinen yazı beş tanedir. Bunlardan da dördünün konusu aynı hadistir, bir tanesi başka konudur, bu durumda hepsini iki konudan ibaret saymak gerekir. Bu yazılar 1914'de sayısal olarak az da olsa kendi seyri içerisinde normal olarak devam ederken 1916'da bunlardan bir tane yayınlanabilmiş, daha sonra üç yıl ara verilmiş ve 1919'da tekrar yayınlanmaya başlamıştır.

²⁰ Bk. Cerrahoğlu, İsmail, "Garanik Meselesinin İstismarcıları," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, Cilt: XXIV, s. 69-91.

²¹ Bk. Ceyhan, a.g.e., s. V.

Çanakkale savaşlarından sonra özel olarak bir hadis konusunu ele alan malenin çok az olduğu görülmektedir. Araştırılan bazı dinî pratiklerle ilgili konuların ise orijinal olmaktan uzak, tarihi bilgilerin aktarılması şeklinde bir çeşit bilgi aktarımı türünden yazılar oldukları görülmektedir.

Çanakkale Savaşlarının Hadis Kitaplarının Yazılmasına Etkileri

Bu konuda bir fikir edinmek için, 1876-1976 dönemini inceleyen Çakan'ın araştırmasını²² onun belirlediği dönemlerden farklı olarak, Çanakkale savaşları öncesi ve sonrası, 1876-1913 ve 1913-1976 şeklinde iki döneme ayırarak inceleyelim. Bu bölümlenmeye göre, 1876-1913 arasını kapsayan otuz yedi yıllık dönemde, yirmi dört hadis kitabının yazıldığını görmekteyiz. 1913'ten 1922'ye kadar ise hadis kitabı yazılmamıştır. Çanakkale savaşlarından önce 1876-1913 arası her yıla ortalama 1.5 kitap düşerken, savaşlar süresinde ve sonrasını kapsayan bu dönemde dokuz yıl, hiç kitap yazılmamış olması, savaşların etkisinin ne denli büyük olduğunu ortaya koymaktadır. 1922-1950 arası ise yalnızca yedi kitap yazılmış olması da etkinin hâlâ ağır bir şekilde sürdüğünün işareti sayılmalıdır.²³

1950'den sonraki çalışmaların niteliğini, yakın dönem araştırması olan Yavuz Ünal'ın araştırmasıyla inceleyelim.²⁴ Bu araştırmaya göre, 1960'lı yıllara kadar hadis çalışmaları özgün araştırmalar olmayıp yalnızca, tercüme ve yorumdan ibaret çalışmalardır.²⁵ 1960-1985 arasında da vasat bir gelişme görmekteyiz. Bu arada basılan eserler bir elin parmakları kadar azdır. Bunlar da tercüme eserler olup aralarında özgün diyebileceğimiz araştırma bulunmamaktadır. Bu dönemde hadise dair pek çok kitap yazılmış ama incelediğimiz türden özgün araştırmaların yayınlanmaya başladığı hadis araştırmaları, 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılması ile başlamış, 1982'de Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi ile Yüksek İslâm Enstitülerinin, İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmesi ile hızlanmıştır.

İslâm Enstitüleri, İlahiyat Fakültelerine dönüştürülmelerinden sonra birer araştırma ve yeni bilgi üretme kurumu niteliği kazanmış, bu kurumlarda yapılan mastır ve doktora çalışmalarıyla, bu arada daha önce hazırladıkları öğretim görevliliği tezleriyle doktora payesi verilen hocaların yardımcı doçent edilmeleri neticesinde bilimsel kariyerlerini yükseltmek amacıyla hocaların yaptıkları araştırmalarla ilerleme 1985'den sonra daha iyi bir seviyeye gelmiştir. Ancak araştırmalar asıl ulaşmaları gereken seviyeye 1990'dan sonra ulaşmıştır.

²² Çakan, İsmail Lütüf, *Hadis Edebiyatı*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 272-274.

²³ Çakan, *a.g.e.*, s. 274.

²⁴ Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadis Çalışmaları*, Samsun, 1997.

²⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 251.

Araştırmaların, Çanakkale savaşlarından yaklaşık yetmiş beş yıl sonra bu seviyeye ulaşmaları, toplumumuzun gelişme ve ilerleme noktasında araştırmalar açısından bir asra yakın zaman kaybettiği anlamına gelmektedir. Yakın dönemde gelinen noktadaki araştırmalarla ulaşılan din anlayışı ve dinsel algıların topluma yansıdığı da söylenemez. Hâlâ toplumda dinimiz ve diğer dinler hakkında yeterli bilginin bulunmadığını gazete ve televizyonlara yansıyan yanlışlarda açık bir şekilde görmekteyiz.

İki Dönemin Karşılaştırılması

Çanakkale savaşları ve sonrasında Kuva-yı Milliye hareketiyle başlayan Kurtuluş savaşlarına toplumun bütün bir millet olarak katılması, ülkedeki her türden araştırma ve eğitimi etkilediği gibi hadis araştırmalarını da etkilemiş ve araştırma ve bilgilendirme faaliyetlerinin duraklamasına neden olmuştur. Zira önce bağımsızlık ve memleketin kurtarılması gerekmiştir. Şimdi Çanakkale savaşlarından önce ve sonra tartışılan ve tamamlanamamış konuları ele alacağız. Tabii her iki dönemde tartışılan konular bulunduğu gibi öyle olmayan konular da bulunmaktadır. Ancak bu farklı konular orijinal çalışmalar olmayıp daha çok toplumsal olaylarla ilgili konulardır ve ilgi, Batı ve dağılan İslâm toplumlarına yöneliktir.

İki dönemde de hadis üzerine yapılan çalışmaların sayısı bakımından önemli bir fark bulunmaktadır. Bu çalışmaların nitelik bakımından seviyelerinin tespitine ve konu içeriklerinin incelenmelerine ihtiyaç bulunmakla birlikte Türkiye’de hadis ve sünnet üzerine yapılan araştırmalarda ulaşılan gerçekten övülebileceğimiz seviyenin 1990’lı yıllardan sonra yakalanabilmiş olması, bir gerçek olarak bize geç kaldığını göstermektedir. Genelkurmay Başkanlığı’nın yayınladığı yukarıda zikrettiğimiz araştırmaya göre, yalnızca Çanakkale savaşlarındaki öğretmen, mülkiyeli, tıbbiyeli ve diğer okur-yazar insan kaybının tahmini yüz bin kişi olduğu tespit edilmiş olması bunun nedeni olarak bir fikir vermektedir.

Çanakkale savaşları ve bu savaşlara yakın dönemde yaşanan, Balkanlar’da, Kafkaslarda, Ortadoğu, Kuzey Afrika’da ve Kurtuluş savaşlarında kaybedilen diğer binlerce eğitimli insanı da hesaba dâhil edersek, kayıp sayısı çok yükselmektedir ve bunun, toplumsal ilerlemeyi durdurmaya ve birtakım kargaşaların tetiklenmesine yönelik etkisinin olacağı da kesindir. Bir sosyoloji ilkesi olarak bir toplumun geleceği hakkında kesin bir şeyden bahsedilemezse de sözünü ettiğimiz kayıpların bu Ülkenin insanlarına en az elli yıl kaybettirdiğini söylemek yanlış olmaz. Esasen yukarıda başlıkları verilen konulara bakılırsa görülecektir ki, bu yalnızca hadis-sünnet araştırmalarında değil, hemen her konuda böyledir.

Çanakkale Savaşlarında Kaybedilen Eğitimli İnsanların Toplumdan Ayrılmalarının Toplumsal Yansımaları

Çanakkale savaşlarında hangi mesleğe mensup insanlardan kaç kişinin şehit olduğuna dair bir istatistik yapılmadığından, dinî araştırmalar yapabilecek donanımına sahip olanlardan kaç kişinin bu savaşlarda şehit olduğunu tespit etme imkânımız bulunmamaktadır. Ancak yukarıda incelediğimiz iki mecmuada önemli araştırmaları yayınlanan din uzmanlarından önemli bir kısmının bu savaşlarda şehit olmadığını da bilmekteyiz. Bu durumda o dönemde dinî araştırma yapabilecek nitelikteki uzmanların Çanakkale savaşlarında şehit olmamasının, dinî araştırmalar bakımından toplumumuzu etkilemediğini iddia edemeyiz. Çünkü yalnız Çanakkale savaşları değil, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi o dönem uzun yıllar süren bir savaşlar dönemidir. Türklerin Balkanları ve Ortadoğu, Kuzey Afrika'yı kaybetmeleri sırasında çıkan savaşlarda yitirilenlerle, Anadolu'da yürütülen Kurtuluş savaşları, kayıpların sayısını bir hayli artırmıştı. Bu nedenle Türk toplumunu yeniden inşa edecek ve onu yöneterek veya yönlendirerek her türlü cehaletten kurtarabilecek bilgili insan kayıpları çok fazlaydı. Bizim bu çalışmada konumuz yalnızca Çanakkale savaşlarında kaybedilen yetişmiş insanlar olduğu için biz, konuyu yalnızca bu açıdan değerlendirdik. Osmanlı geleneğindeki din bilginlerini savaşa göndermeme geleneğinin savaşlar döneminde askıya alındığını biliyoruz. Bazı medrese hocalarının savaşa katıldıklarına dair elimizde belgeler bulunmaktadır.²⁶ Bu gerçekler dikkat çekmek istediğimiz hususlara açık işaret sayılmalıdır.

Çanakkale savaşlarında şehit olanlardan ne kadarını din adamlarının teşkil ettiğini bilmesek de bu savaşlar nedeniyle ilmî çalışmaların yürütülememesi yanında toplumun eğitilememesinin de günümüze somut yansımalarının olduğunu görmekteyiz. Eğitim görevi almış savaşa katılan insanların sayısı az bile olsa, bu insanların yetiştirebileceği ve Türk toplumunun geleceğini inşaada önemli etkileri olabilecek insanlarla toplumsal buluşmanın gerçekleşmemesi de toplumumuz açısından aynı sonucu doğurmaktadır. Bunun en önemli kanıtlarından biri yukarıda değinilen dinî bilgi edinme imkânı bulamama sonucu savaşlardan yaklaşık yetmiş yıl sonra aynı konuların tartışılmasıdır. Savaşlarda yitirilen diğer mesleklere mensup bütün insanlar dikkate alınacak olursa, çok açık bir şekilde söylenebilir ki burada sözü edilen savaşlar Türk toplumunun gelişmesini ve refaha kavuşmasını, bilimde ilerlemesini, dinî araştırmalar yapılmasını ve dinde bilgili olmasını yaklaşık bir asır geciktirmiştir.

Bu gecikme, zararsız bir duraklama-duruş şeklinde geçirilebilseydi, toplumsal ve bireysel yıkımlara neden olmasaydı belki zararlı etkisi fazla olmayabilirdi. Maalesef öyle olmadığını bütün bir toplum olarak yaşadık. Kur'ân'da yemek duası aramak veya din adamının işini rüya yormak ya da büyü yapmak

²⁶ Atay, *Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi*, s. 145. Kevserî'den naklen.

sanmak gibi daha sayılabilecek pek çok konuda bilgisizlik, dinî araştırmaları geciktirdi ve dinini bilmeyen bir toplumun doğması ile sonuçlandı.

Bu savaşlar ayrıca toplumda, bilgisizlikten kaynaklanan siyasi bölünmelere ve düşmanlıklara ve etkisi büyük kavgalara neden olduğu gibi daha da önemlisi, toplumun gelişmesi ve ilerlemesi noktasında, hadis-sünnet hakkında doğru anlayışı kazanamamaktan kaynaklanan bir tepkiyle dinin ilerlemeye engel olduğu yönünde Batı'da gelişen düşüncenin, Türk toplumunda da zemin bulmasına yol açmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet Dönemi'nde görülen dindar ailelerin, üniversitede okuyan çocukları ile din konularında düşünce ayrılıklarına düşmeleri, karşı koymaların görülmesi gibi toplumsal olumsuz neticeleri yaşanmaktadır. Bu durum, savaşlardan sonra toplumun ne kadar eğitimsiz ve tükenmiş bir hale geldiğinin ifade edildiğı romanlara bile konu olmuştur.²⁷

Sonuç

Hadis üzerine yapılan çalışmalarını bir bütün olarak tespit edip bir değerlendirmeye yapan çalışmalar Türkiye'de yeterli sayıda değildir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hadis üzerine çalışmalar az olsa da bunlara bakarak bile birtakım önemli sonuçlar çıkarmak mutlaka gereklidir. Biz çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin savaşlarla geçen yıllarından Çanakkale savaşları öncesi ve sonrası din üzerine, özel olarak da hadis üzerine yapılan çalışmalarını tespit edip buradan hareketle bazı önemli sonuçlara varacağımızı, son yıllarda Türkiye'de yaşanan toplumsal olumsuz olayları da buradan hareketle açıklayabileceğimizi gördük.

Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce toplumumuz yaklaşık yetmiş yıl sürekli olarak bir savaşlar dönemi geçirmiştir. Bu savaşlardan özellikle, Balkanlarda, Kafkaslarda, Ortadoğu'da ve Yemen'de yaşananlar, önemli insan ve toprak kayıpları ile sonuçlanmış; Çanakkale savaşları ile Kurtuluş savaşları da dünya tarihinde eşine az rastlanır bir biçimde parlak zaferler kazanılması şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak bu savaşların tamamında Türk toplumu yalnızca kahraman evlatlarını ve önemli topraklarını kaybetmemiş, aynı zamanda ilerleyen zaman içinde yeniden şekillenecek olan toplumu inşa edip modern devleti kurarken, bilgi birikiminden, üreteceğı düşüncelerinden ve bu alanlarda çeşitli hizmetlerinden yararlanacağı insanların, gelecekte gelişme ve ilerlemeye katkılarından da önemli ölçüde mahrum kalmıştır. Söz konusu mahrumiyetin etkileri ekonomik, politik ve yönetim açısından yaşandığı kadar, bilgi, kültür ve bilimsel araştırmalarda da görülmüştür.

Bu gecikme, din araştırmalarını da etkilemiş, Müslümanların din anlayışlarını oluşturup yönlendiren hadis ve sünnet alanlarında ise açık bir şekilde

²⁷ Yakup Kadri'nin *Yaban* romanı ve Reřat Nuri'nin toplum hikâyelerini içeren *Anadolu Notları* gibi.

görülmüştür. Din alanındaki etkilenmeler hakkında, Çanakkale savaşlarından önce tartışılan konuların yaklaşık bir asır sonra aynen tartışıldıklarını görmekle bilgi sahibi oluyoruz; hadis-sünnet alanındaki etkilenmeleri ise, bu araştırmaların azaldığı gibi durduğu yılların da yaşandığını tespit ederek anlıyoruz. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı dinî hayatın şekil ve mana yönü hakkında toplum algısındaki eksikler kadar, sünneti inkâra veya anlamadan itirazlara varan eksiklik ve yetersizliklerle karşılaşılıyor. Bu eksiklik ve yanlışlıkların ise toplumu eğiten, öğreten ve yönetip yönlendiren eğitilmiş, bilgili, okur-yazar insanların büyük oranda Çanakkale savaşlarında kaybedilmesinden kaynaklandığını anlıyoruz.

Çanakkale savaşları ile elde edilen zaferleri pekiştirmek ve bizden götürdüklerini tekrar kazanabilmek için, dinden kaynaklanan geri kalmanın ve toplumsal kampaşmaların nedenlerini doğru teşhis ederek, sunulan çözümleri de bu doğrultuda üretmek gerekmektedir. Kaybedilen değerleri ve zamanı geri getirme imkânımız yoktur. Ancak Çanakkale'de kazanılan zaferin kıymetinin bilinmesi kadar, zaferden alınan manevi güç ve şevkle hem kayıp zamanı ve gecikmeyi telafi etmek hem de daha ileriye gidebilmek için gerekenler bu bilinçle yerine getirilmelidir.

“Savaşların Etkisi Bağlamında Çanakkale Savaşları Yıllarında Hadis Çalışmaları -Sırat-ı Mustakim Ve Sebilürreşad Dergileri Üzerinde-“

Özet: Çanakkale savaşlarında kazanılan zafer tarihte çok önemli bir yer işgal eder. Osmanlı toplumu bu başarıya ulaşma yolunda önemli değerlerini kaybetmiştir. Kaybedilen değerler ve savaşlar öncesi gerçekleştirilen hadis-sünnet araştırmaları Çanakkale savaşları süresince yapılamamış, savaşlardan sonra da yitirilen uzmanlar sebebiyle uzun zaman çok az yapılabilmektedir. Bu çalışmada, Çanakkale savaşları öncesinde ve savaş dönemi ile savaşlar sonrasında, *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinde yayınlanan hadis-sünnet yazıları konu edilmiştir. Amaç bu yazılardan hareketle Çanakkale savaşlarının ve öncesindeki savaşlarla Kurtuluş savaşlarının bu yayınlara etkisini tespit etmek ve daha çok toplumsal sonuçlarını değerlendirmektir.

Atıf: Tokpınar, Mirza, “Savaşların Etkisi Bağlamında Çanakkale Savaşları Yıllarında Hadis Çalışmaları Sırat-ı Mustakim Ve Sebilürreşad Dergileri Üzerinde”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, (HTD), X/2, 2012, s. 83-101.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Hadis, Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad.